

สัญลักษณ์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนอีสานใต้:

รูปแบบ พัฒนาการ และคุณค่าเชิงจริยธรรม

**The Symbol and Buddhist Ritual of Communities in South Isan:
Form, Development, and Ethical Value**

พระครูศรีปัญญาวิกรม,

Phrakrusripanyavikorn

ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ, วิเชียร ชาบุดรบุญทริก

Chayaporn Sukprasert, Vician Chabutbuntarik

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Buriram Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: panyawat_mcu_br@hotmail.com

ได้รับบทความ: 20 ตุลาคม 2563; แก้ไขบทความ: 12 พฤศจิกายน 2563; ตอรับตีพิมพ์: 23 พฤศจิกายน 2563
Received: October 20, 2020; Revised: November 12, 2020; Accepted: November 23, 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาสัญลักษณ์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ 2) เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสัญลักษณ์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ และ 3) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบ พัฒนาการ และคุณค่าเชิงจริยธรรมสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในชุมชนกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบการวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า

สัญลักษณ์พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ 3 จังหวัด ประกอบด้วย จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ และอุบลราชธานี โดยใช้กรอบพิธีกรรมตามฮีต 12 พบสัญลักษณ์ในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา 3 ลักษณะ รวมสัญลักษณ์ที่เก็บตัวอย่างในชุมชนเพื่อประกอบการศึกษาครั้งนี้ทั้งสิ้น จำนวน 50 ตัวอย่าง แบ่งเป็นสัญลักษณ์ทางวัตถุ จำนวน 36 รูปสัญลักษณ์, สัญลักษณ์ทางการกระทำ จำนวน 8 สัญลักษณ์ และสัญลักษณ์ทางความคิด จำนวน 6 สัญลักษณ์

กระบวนการสร้างสัญลักษณ์พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ พบกระบวนการสร้างสัญลักษณ์พิธีกรรม 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) สัญลักษณ์ที่มีพื้นฐาน

จากพระพุทธศาสนาโดยตรง เกิดขึ้นในชุมชนโดยอาศัยกระแสที่มีความต่อเนื่อง และสามารถเชื่อมโยงไปถึงระบบความเชื่อที่มีอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา หรือกระแสความคิดอื่นๆ ที่เนื่องด้วยวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา 2) สัญลักษณ์ที่มีพื้นฐานจากความเชื่อดั้งเดิมในชุมชน สัญลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นตามคตินี้ มีทั้งที่มีร่องรอยจากความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก หรืออรรถกถา ซึ่งไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับคำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่ถูกนำมาปรับใช้ประเพณี พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และสัญลักษณ์ทางประเพณี พิธีกรรมที่เนื่องด้วยความเชื่อพื้นฐานเดิมของชุมชน ถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งมีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

รูปแบบสัญลักษณ์พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาได้รับการพัฒนามาโดยลำดับ ผ่านการเวลา และกรอบความเชื่อของยุคสมัย รูปแบบจึงถูกปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย กระทั่งกลายเป็นสัญลักษณ์เฉพาะของยุคสมัย เพื่อสนองความต้องการของคนในสังคมในมิติต่าง ๆ ทั้งในแง่ของความเคารพศรัทธา ความศักดิ์สิทธิ์ การปกป้องคุ้มครอง ประทานโชคลาภ คุณค่าที่เกิดขึ้นจากสัญลักษณ์เหล่านี้ จึงมีหลากหลายมิติตามไปด้วย ด้วย ทำให้เห็นข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่า พระพุทธศาสนาเมื่อเข้ามาสู่วิถีชีวิตของคนในแต่ละท้องถิ่นย่อมถูกปรับเปลี่ยนเพื่อสนองความต้องการของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย

คำสำคัญ: สัญลักษณ์, พิธีกรรม, พระพุทธศาสนา, ชุมชนอีสานใต้

Abstracts

The objectives of the research article are 1) to study the symbols and Buddhist Rituals of people in South Isan Province. 2) to study on the process of symbolization and Buddhist Rituals of people in South Isan Province, and 3) to criticize on forms, development and ethical value of Buddhist symbols in South East Province under which qualitative methodology was used. There are the interview of key performant consisting an analysis

The findings were as follows:

Symbols and religious rituals communities in the South Isan, consisting of Nakhon Ratchasima, Buriram and Ubon Ratchathani by using the ritual framework according to the 12 tradition of Isan people found symbols in 3 types of Buddhist rituals, including 50 samples of symbols collected, divided into 36 signs for material symbols. , 8 signs for symbol of action, and 6 signs for symbol of thought.

The symbolization process on Buddhist rituals of the communities of the South-East Isan Province found the process of creating symbols and rituals of two kinds: 1) symbols that are directly based on Buddhism. These symbols occurred in the community through the continuous flow and can be linked to the belief system that exists in the scriptures, commentary or other streams of thought due to the Buddhist culture 2) Symbols based on traditional beliefs in the community. The symbols were created in accordance with this idea can be retraced in traditional beliefs that appear in scriptures, scriptures, or commentaries that have nothing to do with Buddhist teachings, but they were used to serve Buddhist traditions or rituals based on the traditional beliefs of people. They regarded as local wisdom which has its own characteristics.

The symbolic form of Buddhist rituals was developed sequentially through the time and belief framework of the era. The pattern was adjusted according to the era until becoming a unique symbol of the era to the needs of people in society in various dimensions both in ways of respect and faith, holiness, protection, and fortune. Therefore, the values arising from these symbols are various dimensions as well, allowing to see one fact that Buddhism, when entering to the way of life of the local people, it will be modified to the needs of the local people as well.

Keywords: Symbols, Ritual, Buddhism, Communities in South Isan

1. บทนำ

สัญลักษณ์ คือสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อใช้สื่อความหมายแทนอีกสิ่งหนึ่ง (พรหมพิทักษ์, 2550: 5) โดยความหมายอย่างกว้าง ท่านกำหนดเอาทั้งที่เป็นวัตถุ (object) การกระทำ (action) และความคิด (idea) (Oxford Lerner's Dictionary: 11 พุศจิกายน 2563) ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า sign และ symbol ปัจจุบันเป็นหน่วยหนึ่งในวิชาสัญศาสตร์ (semiotics) ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับสัญลักษณ์ และวิธีการ (process) เครื่องหมาย (indication) เครื่องบ่งชี้ (designation) สิ่งเสมือน (likeness) รวมไปถึงคำอุปมา (analogy) คำอุปมัย (metaphor) ระบบสัญลักษณ์ (symbolism) เครื่องแสดง (signification) และการสื่อสาร (communication) (Oxford Lerner's Dictionary: 11 พุศจิกายน 2563) ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อสื่อความถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งนอกเหนือจากตัวมันเอง

จากการสืบค้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เบื้องต้นพบว่ามีการใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมายต่าง ๆ อยู่ทั่วไป เช่น ในพระวินัยปิฎก พบการใช้หนังสือเป็นสัญลักษณ์ของเดียเรถีย์ ปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ใช้สัญลักษณ์ดังกล่าว (วิ.มหา. (ไทย) 5/371/247) ใช้ต้นไม้ ก้อนศิลา ถนน จอมปลวก เป็นต้น เป็นสัญลักษณ์บอกเขต (วิ.มหา. (ไทย) 4/138/215) ใช้ขวายเป็นสัญลักษณ์แทนความเคารพ (เช่น วิ.มหา. (ไทย) 1/15/8, วิ.มหา. (ไทย) 2/576/101, วิ.มหา. (ไทย) 4/90/146) ใช้ดอกบัวแทนสัญลักษณ์แทนบุคคลระดับต่าง ๆ (วิ.มหา.(ไทย) 4/9/14) ใช้การปลงผม และหนวดแล้วนุ่งห่มด้วยผ้ากาสาอะ เป็นสัญลักษณ์ของการบรรพชา-อุปสมบท (วิ.มหา. (ไทย) 4/34/43) การใช้ไฟเป็นสัญลักษณ์ของการบูชา (วิ.มหา. (ไทย) 4/37/47) ใช้การนั่งเป็นสัญลักษณ์ของการยอมรับ เห็นชอบ (วิ.มหา.(ไทย) 1/22/15, วิ.มหา.(ไทย) 1/32/22, วิ.มหา.(ไทย)2/614/132,662/184, 95/282, 97/284.) ในพระสุตตันตปิฎก พบการใช้สัญลักษณ์ช้ายแทนการไม่เคารพ (ขุ.อุ. (ไทย) 25/43/258) ช้าย-ขวาทนกุศลกรรม และอกุศลกรรม (อง.ทูก. (ไทย) 20/156/400) แทนเพศชาย-เพศหญิง (ส.นิ.อ. (ไทย) 2/622) แทนลำดับอาวุโสเล็กน้อย (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 1/2/1/99) การใช้ผมหงอกเป็นสัญลักษณ์ในการสละราชสมบัติ (ม.ม. (ไทย) 13/309/373) การใช้ธงเป็นสัญลักษณ์ของรถในการศึกสงคราม (ขุ.ชา. (ไทย) 28/1841/473) เรียกว่า ธงชัยเฉลิมพล (ขุ.ชา. (ไทย) 28/172/211) และสัญลักษณ์ธงนี้เอง เมื่อนำไปใช้กับภิกษุผู้ชนะเข้าศึก ปราศจากกิเลสทั้งปวงแล้ว ท่านก็ใช้ในเชิงเปรียบเทียบว่า “ผู้ปลดตรงลงได้แล้ว” (อง.ปญจก. (ไทย) 22/71/121) นอกจากนี้ ธงยังใช้แสดงเป็นเครื่องหมายของธรรม ดังข้อความในขุททนิกาย ปฏิสัมภิตามรรคว่า “เพราะพระผู้มีพระภาคทรงมีธรรมเป็น ธงให้จักรเป็นไป ชื่อว่า ธรรมจักร” (ขุ.ปฎิ. (ไทย) 31/40/502) เป็นต้น

แม้ในคัมภีร์อรรถกถา ก็ปรากฏใช้สัญลักษณ์แตกต่างกันออกไป เช่น ในอรรถกถาขุททนิกาย ธรรมบท ก็พบการใช้ธงเป็นสัญลักษณ์ในการประกอบพิธีกรรมตามลัทธิความเชื่อ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 1/4) การใช้คว้นไฟเป็นสัญลักษณ์บอกเหตุ (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 2/2) การใช้ดวงดาวเป็นสัญลักษณ์ในการเดินทาง (ขุ.ชา.อ. (ไทย)3/1/173) และการพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมือง (ขุ.ธ.อ.(ไทย) 2/8) การใช้ตราพระราชลัญจกร เป็นเครื่องหมายประดับยศ หรือประทับตราประจำตำแหน่งเพื่อแสดงถึงอำนาจ (มังค. (ไทย) 2/77, วิสุทธิ. (ไทย) 1/1/79) ใช้เป็นเครื่องประกอบอิสริยยศของพระเจ้าแผ่นดินเรียกว่า พระราชกกุธภัณฑ์ทั้ง 5 ประกอบด้วย แส้จามะรี, มงกุฎ, พระขรรค์, ธารพระกร, ฉลองพระบาท (ขุ.ธ.อ.(ไทย) 3/31)

ส่วนของสังคมไทย จากการสืบค้นข้อมูลเบื้องต้นก็พบว่า ได้มีการนำสัญลักษณ์ในทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในมิติต่าง ๆ อย่างกว้างขวางนับตั้งแต่สถาบันหลักคือ สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ตลอดถึงงานศิลปะ ประเพณี และวัฒนธรรมในท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น ในส่วนของสถาบันชาติ ธงชาติไทย กำหนดให้สีขาวเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธศาสนา

ธงสัญลักษณ์ประจำจังหวัดสุโขทัย มี 3 สี คือ เหลือง แดง เขียว โดยกำหนดให้สีเหลือง เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธศาสนา (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542: 165)

ด้านงานศิลปะ พบจำนวนไม่น้อยที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาโดยสื่อถึงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา งานศิลปะบางชิ้น มีการเพิ่มเติมสัญลักษณ์พิเศษเพื่อสื่อความหมายบางประการ เช่น รูปพระอรหันต์ 61 องค์ (พระมีหนวด) บนเจดีย์กุฎที่จังหวัดลำพูน หากพิจารณาผิวเผินก็อาจจะมองว่าเป็นพระพุทธรูปทั้งหมด ทั้งนี้เพราะบนเศียรทำเกตุมาลา นูนอยู่เหนือเศียร พระสาวกโดยทั่วไปไม่นิยมเช่นนี้ อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการวิเคราะห์อย่างละเอียด โดยเชื่อมโยงกับตำนานเรื่องเรื่องพระอรหันต์เกิดขึ้นครั้งแรกในโลก 60 องค์ (61 รวมทั้งพระพุทธรเจ้า) ก็จะทำให้ทราบว่า รูปพระ 60 องค์เป็นพระอรหันต์สาวก เนื่องจากพระช่างหริภุชไชยได้สร้างรูปลักษณะพระอรหันต์ให้มีเกตุมาลาเหมือนพระพุทธรูป เท่ากับเป็นการทำลายสื่อความหมายสำคัญที่ทำให้คนทั่วไปทราบความแตกต่างทางรูปธรรม ซึ่งในการนี้ ช่างชาวหริภุชไชยได้แก้ปัญหาโดยเพิ่มสัญลักษณ์พิเศษที่ไม่มีในพุทธรูปให้แก่พระอรหันต์คือ “หนวด” (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2537: 112-115)

ด้านประเพณี วัฒนธรรม เช่น ในฮีตสิบสอง คองสิบสี่ พิธีบุญข้าวสาก มีการใช้กลองตีเป็นสัญญาณ หรือสัญลักษณ์เพื่อบอกให้ผีญาติพี่น้อง รุกขเทวดา ผีเปรตมารับเอาห่อน้อยที่แขวนไว้ตามต้นไม้ ตามเสา หรือตามเจดีย์ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2546: 71-72) พิธีกรรมทางภาคเหนือ นิยมใช้ตุ้ง(ง)เป็นสัญลักษณ์ของพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ตุ้งช่อ ให้ประดับทั่วไป ตุ้งร้อยแปด ใช้ในการสะเดาะเคราะห์ ตุ้งคำคิง ใช้ในพิธี สะเดาะเคราะห์ และงานสงกรานต์ ตุ้งใส่หมู ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ตุ้งโย ใช้แขวนบูชาหน้าพระพุทธรูป ตุ้งสามหาง ใช้แขวนบูชาพระรัตนตรัย (วิมล จิโรจพันธ์ และคณะ, 2551: ก่อนบทนำ)

กลุ่มจังหวัดอีสานใต้ ประกอบไปด้วยนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ถือเป็นดินแดนที่มีประวัติความเป็นมาเป็นมายาวนานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ คือราว 4,500-3,500 ปีมาแล้ว แต่สมัยก่อนถึงประวัติศาสตร์ หรือยุคหัวเลี้ยวหัวต่อ ราวพุทธศตวรรษที่ 6-11 เริ่มมีหลักฐานการรับอิทธิพลพระพุทธศาสนา ศิลปะ อมราวดีตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 8-10 ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในระยะเริ่มแรกของภูมิภาค เช่น มีการค้นพบพระพุทธรูปนาคปรกที่บ้านฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ พระพุทธรูปศิลปะอมราวดีในเขตจังหวัดนครราชสีมา ช่วงสมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12-16 อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางได้แผ่ขยายมายังดินแดนบริเวณจังหวัดนครราชสีมา และกระจายต่อไปยังดินแดนต่าง ๆ ไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งเมื่อผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นได้ก่อกำเนิดสิ่งที่เรียกว่า “ทวารวดีอีสาน” ซึ่งมีเอกลักษณ์เฉพาะตนเองแผ่กระจายอยู่ทั่วไป

มีทั้งที่ได้รับอิทธิพลจากเถรวาท และมหายาน ทั้งจากภาคกลางของประเทศไทย และวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งมีทั้งไทยอีสาน ไทยลาว มอญ-เขมร กูยญอ ตลอดจนเผ่าพันธุ์อื่น ๆ

จากการสำรวจสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในสังคมไทย รวมไปถึงในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้พบว่า พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการออกแบบสัญลักษณ์เป็นอย่างมาก ขณะเดียวกันอิทธิพลของท้องถิ่น ก็มีส่วนสำคัญในการกำหนด หรือสร้างสัญลักษณ์ใหม่ขึ้นมา และสัญลักษณ์เหล่านั้นก็มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตซึ่งสามารถพบเห็นได้ทั่วไป

สังคมไทยใช้สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในมิติต่าง ๆ นับตั้งแต่ตราสัญลักษณ์ของรัฐและเอกชน, สัญลักษณ์ในจิตรกรรมและประติมากรรม, สัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม, และสัญลักษณ์ในประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ในปรากฏในสังคมไทย ทำให้เห็นว่า สังคมไทยได้รับอิทธิพลสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา และมีการนำหลักการไปประโยชน์ใช้ในเชิงสัญลักษณ์อย่างกว้างขวาง ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

การใช้สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาโดยตรง ได้แก่การนำไปใช้เพื่อสื่อเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในด้านใดด้านหนึ่ง เช่น เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า, พระธรรม, พระสงฆ์, แนวคิดทางพระพุทธศาสนา, คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา การใช้สัญลักษณ์โดยอ้อม ได้แก่การนำสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อจุดประสงค์อื่นนอกเหนือจากที่กล่าวมา เช่น เป็นสัญลักษณ์ของการปกป้อง คุ้มครอง รักษา, เป็นสัญลักษณ์คู่บ้านคู่เมือง, เป็นสัญลักษณ์ประจำวันเกิด เป็นต้น

คติความเชื่อของสังคมไทยที่มีมาแต่เดิม ก็มีอิทธิพลในการกำหนดสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา เช่น การกำหนดผังทางสถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้างภายในศาสนสถาน, การใช้รูปสัญลักษณ์ที่มีอยู่ในชุมชน สะท้อนคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เช่น การใช้ขนมพองเป็นสัญลักษณ์แทนเรือแพข้ามห้วงมหรณพ, การใช้ดอกเข้าพรรษาเป็นสัญลักษณ์ของการบูชาเนื่องในเข้าพรรษา, การใช้เครื่องบูชาอย่างละ 1,000 เพื่อบูชาพระคาถาพันตามประเพณีเทศน์มหาชาติ เป็นต้น จากเหตุผลดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ศึกษาสัญลักษณ์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในชุมชนกลุ่มอีสานใต้ว่ามีการก่อกำเนิดพัฒนาการ และคุณค่าที่มีต่อสังคมอย่างไร

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสัญลักษณ์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้
2. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสัญลักษณ์ และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนกลุ่มจังหวัดอีสานใต้

3. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบ พัฒนาการ และคุณค่าเชิงจริยธรรมสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในชุมชนกลุ่มจังหวัดอีสานใต้

3. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษา สัญลักษณ์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนกลุ่มอีสานใต้:รูปแบบ พัฒนาการ และคุณค่าเชิงจริยธรรม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีขอบเขตศึกษาวิจัย ดังนี้

3.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาสัญลักษณ์ และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ นับตั้งแต่กระบวนการสร้างสัญลักษณ์ และพิธีกรรม พร้อมทั้งวิเคราะห์รูปแบบ พัฒนาการ คุณค่าเชิงจริยธรรมของชุมชนในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้

3.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ศึกษาประกอบด้วยผู้วิจัยเลือกจาก 3 จังหวัด ได้แก่ นครราชสีมา, บุรีรัมย์, และอุบลราชธานี จังหวัดละ 3 ชุมชน

3.3 ขอบเขตด้านประชากรผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

กลุ่มประชากรจังหวัดได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ และอุบลราชธานี จังหวัดละ 2 กลุ่ม ๆ ละ 3 ชุมชน ๆ ละ 5 รูป/คน

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. แบบสัมภาษณ์เชิงลึก ในการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยเลือกใช้การสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (In-depth Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับคำถามและระดับขั้นตอนไว้ล่วงหน้า เป็นการพูดคุยสนทนาตามธรรมชาติ (Naturalistic Inquiry) โดยมีวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยใช้คำถามปลายเปิด (Open-ended question) ทั้งเครื่องมือบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป และสมุดบันทึกประกอบการเก็บข้อมูล โดยมีประเด็นคำถามที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ พัฒนาการ และคุณค่าเชิงจริยธรรมเกี่ยวกับสัญลักษณ์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในชุมชน

2. การสังเกต (Observation) ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บตัวอย่างสัญลักษณ์ในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในชุมชนตัวอย่าง และสังเกตโดยการมีส่วนร่วมของการประกอบพิธีกรรมที่ชุมชนจัดขึ้น เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์หาค่าคุณค่าเชิงจริยธรรม

3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการคัดเลือกสัญลักษณ์ และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในชุมชน เพื่อเก็บรายละเอียดสำหรับดำเนินการศึกษา วิเคราะห์รูปแบบ พัฒนาการ และคุณค่าเชิงจริยธรรม

ดำเนินสัมภาษณ์กลุ่มประชากรจากชุมชนอีสานใต้ ได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ และอุบลราชธานี จังหวัดละ 2 กลุ่ม ๆ ละ 3 ชุมชน ๆ ละ 5 คน จาก 5 ชุมชน ๆ ละ 5 คน สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญดังกล่าว เพื่อประกอบการวิเคราะห์รูปแบบ พัฒนาการ และคุณค่าเชิงจริยธรรมเกี่ยวกับสัญลักษณ์ และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มชุมชนในจังหวัดอีสานใต้ โดยพิจารณาสุ่มตัวอย่างเลือกจากปราชญ์ท้องถิ่น ทั้งกลุ่มพระสงฆ์ และกลุ่มฆราวาส

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยสังเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย จากนั้นนำข้อมูลไปวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นรูปแบบ และพัฒนาการ ตั้งแต่ต้นทางคือคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา เชื่อมโยงถึงวรรณกรรมรุ่นหลัง เทียบเคียงกับรูปแบบที่ปรากฏในสังคม หรือชุมชนที่ศึกษา วิเคราะห์ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อยืนยันร่องรอยพัฒนาการ และคุณค่าทางด้านจริยธรรมที่ชุมชนได้รับจากกระบวนการสร้างสัญลักษณ์เพื่อใช้ร่วมกัน เขียนขั้นตอนรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องที่ปรากฏในชุมชน เชื่อมโยงสัญลักษณ์ที่อยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ทั้งระดับบาลี อรรถกถา ฎีกา วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาลักษณะอื่น ๆ ตั้งแต่อดีต กระทั่งถึงยุคปัจจุบัน
2. วิเคราะห์ในประเด็นตามวัตถุประสงค์

4. สรุปผลการวิจัย

4.1 สัญลักษณ์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้

จากการศึกษาสัญลักษณ์ และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ 3 จังหวัด ประกอบด้วย จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ และอุบลราชธานี โดยใช้กรอบพิธีกรรมตามจารีต หรือฮีต 12 ของชาวอีสาน พบสัญลักษณ์ในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา 3 ลักษณะ รวมสัญลักษณ์ที่เก็บตัวอย่างในชุมชนเพื่อประกอบการศึกษาครั้งนี้ทั้งสิ้น จำนวน 50 ตัวอย่าง สรุปได้ดังนี้

1. สัญลักษณ์ทางวัตถุ เป็นสัญลักษณ์ที่อยู่ในรูปของวัตถุ 4 ประเภท ได้แก่ สัญลักษณ์เนื่องด้วยพระพุทธเจ้า จำนวน 5 ลักษณะ รวม 14 สัญลักษณ์, สัญลักษณ์เนื่องด้วยพระธรรม จำนวน 3 ลักษณะ รวม 3 สัญลักษณ์, สัญลักษณ์เนื่องด้วยพระสงฆ์ จำนวน 5 ลักษณะ รวม 5 สัญลักษณ์, และสัญลักษณ์เนื่องด้วยความเชื่อพื้นฐานของชุมชน จำนวน 7 ลักษณะ รวม 14 สัญลักษณ์ รวมสัญลักษณ์ทางวัตถุทั้งหมด 36 รูปสัญลักษณ์
2. สัญลักษณ์ทางการกระทำ เป็นสัญลักษณ์ที่อยู่ในรูปของการกระทำ ร่วมกันของคนในชุมชน มีจำนวน 8 ลักษณะ รวม 8 สัญลักษณ์ ประกอบด้วยการบวชเรียน,

การแห่เทียนพรรษา, การบูชาคาถาพัน, การแห่พระเหวด, การอัญเชิญพระอุปัชฌาย์, การตักบาตรสรวรรค์, การตามประทีป, และการห่มผ้าพระเจดีย์

3. สัญลักษณ์ทางความคิด เป็นสัญลักษณ์ที่อยู่ในรูปของปรัชญา ความคิด หรือคตินิยมของคนในชุมชนลักษณะใดลักษณะหนึ่ง จำนวน 5 ประเภท รวม 6 สัญลักษณ์ ประกอบด้วยพระแม่โพสพ, พญาแถน, ตาเหลว, บุคคลในอุดมคติ หรือบุคคลตัวอย่าง, และเครื่องเปตพลี

4.2 กระบวนการสร้างสัญลักษณ์ และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของชุมชนกลุ่มจังหวัดอีสานใต้

จากการศึกษารูปแบบสัญลักษณ์ที่ปรากฏในประเพณีของชาวอีสานใต้ โดยเฉพาะในจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ และอุบลราชธานี พื้นที่กลุ่มเป้าหมายจังหวัดละ 5 ชุมชน และสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มเป้าหมายทั้งในส่วนของพระสงฆ์ ประชาชนท้องถิ่น และผู้นำพิธีกรรม สรุปกระบวนการสร้างสัญลักษณ์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

1. สัญลักษณ์ที่มีพื้นฐานจากพระพุทธศาสนา

สัญลักษณ์พิธีกรรมที่มีพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นในชุมชนโดยอาศัยกระแสที่มีความต่อเนื่อง และสามารถเชื่อมโยงไปถึงระบบความเชื่อที่มีอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา หรือกระแสความคิดอื่น ๆ ที่เนื่องด้วยวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา ประชาชนทั้งหลายสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ แต่การสร้างพระพุทธรูปก็มีการซ้อนสัญลักษณ์ให้อธิบาย หรือสื่อความหมายอื่น เช่น การสร้างเป็นปางต่าง ๆ เพื่อเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ในพุทธประวัติ และการสร้างพระพุทธรูปก็มีพัฒนาการในแต่ละยุคสมัย ก็ก่อเกิดพระพุทธรูปที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะยุคสมัย หรือแม้แต่ก่อกำเนิดในยุคสมัยเดียวกัน ก็มีอัตลักษณ์ที่เป็นรายละเอียดแตกต่างกัน โดยนัยนี้ พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ย่อมต่างจากพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา พระพุทธรูปสมัยอยุธยา ย่อมแตกต่างจากพระพุทธรูปสมัยคันธาระ พระพุทธรูปสมัยคันธาระ ย่อมแตกต่างจากพระพุทธรูปสมัยลพบุรี

นอกจากนี้ ยังมีรายละเอียดที่เป็นพัฒนาการเชิงสัญลักษณ์ ที่ถูกประดิษฐ์จากสังคม อาจจะเรียกว่า เป็นพระพุทธรูปที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นเพื่อสนองความต้องการของบุคคล แทนที่จะเป็นเพียงตัวแทนของพระพุทธเจ้า เช่น พระพุทธรูปประจำวันเกิด พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร พระพุทธรูปประจำพิธีกรรมที่เป็นการเฉพาะกิจ เช่น พระพุทธรูปในพิธีกรรมตักบาตรเทโวโรหณะ ก็จะใช้พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร พระพุทธรูปที่ใช้ในประเพณีแรกนาขวัญ ก็จะใช้พระพุทธรูปปางคันธารราษฎร์ เป็นต้น

ยังมีการสร้างสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปอีกหลายมิติในชุมชนอีสานใต้ โดยเฉพาะการเน้นเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถสนองความต้องการแก่คนได้ ซึ่งมักพบกับพระพุทธรูปที่มีความเป็นมายาวนานซึ่งพบอย่างแพร่หลาย แม้ในกลุ่มพื้นที่ตัวอย่างที่กำหนดก็พบพระพุทธรูปที่ถูกสร้างให้มีสัญลักษณ์ด้วย เช่น พระเจ้าใหญ่วัดหงษ์, พระเจ้าใหญ่ชีทวน และหลวงพ่อดำ เป็นต้น

2. สัญลักษณ์ที่มีพื้นฐานจากความเชื่อดั้งเดิมในชุมชน

คำว่า ความเชื่อดั้งเดิมในชุมชน หมายถึงระบบความเชื่ออันมีรากฐานมาจากอารยธรรมที่มีมาก่อนพระพุทธศาสนา หรือก่อนการเข้ามาของพระพุทธศาสนา เช่น ความเชื่อแบบวิญญูณนิยม เป็นต้น สัญลักษณ์ที่มีพื้นฐานจากความเชื่อดั้งเดิมนั้นถูกนำมาปรับใช้ประเพณี พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา หรือประเพณี พิธีกรรมที่เนื่องด้วยความเชื่อพื้นฐานเดิมของชุมชน แต่มีมิติทางพระพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง

สัญลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นตามคตินี้มีทั้งที่มีร่องรอยจากความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก หรืออรรถกถา ซึ่งไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับ คำสอนทางพระพุทธศาสนา หากแต่เป็นคติที่สืบเนื่องจากบริบททางสังคมที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อเดิมอยู่แล้ว เช่น การประดับธงในพิธีกรรมเพื่อเป็นการบูชา ประชาสัมพันธ์, การตั้งเครื่องเปตพลี, การใช้ตาเหลว เพื่อเป็นสัญลักษณ์บอกเขต หรือการคุ้มครองปกป้อง, การพิธีอันเนื่องด้วยแม่โพสพ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเทพผู้คุ้มครอง ดูแลความอุดมสมบูรณ์ข้าวในนา เป็นต้น

อนึ่ง ข้อสรุปจากการวิจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่พบในครั้งนี้อยู่คือ กลุ่มชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน มีผลต่อการสร้างรูปแบบสัญลักษณ์ที่เป็นอัตลักษณ์ของตน แตกต่างกันไปด้วยกลุ่มพื้นที่ตัวอย่างที่เก็บข้อมูลในการวิจัยภาพรวมมี 6 ชาติพันธุ์ ประกอบด้วย ไทยโคราช, ไทยลาว, ลาวเวียง, เขมร, ส่วย, และชาวกูลา ดังนั้น สัญลักษณ์พิธีกรรมจึงมีรายละเอียดแตกต่างกันตามไปด้วย เช่น พระพุทธรูปบูชาของชาวกูลา บ้านโนนใหญ่ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี มีลักษณะเป็นศิลปะแบบพม่า เชิงเทียนสัตภัณฑ์ ซึ่งส่วนมากพบในจังหวัดที่อยู่ทางตอนเหนือของประเทศไทย

4.3 การวิเคราะห์รูปแบบ พัฒนาการ และคุณค่าเชิงจริยธรรมสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาของชุมชนในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้

รูปแบบสัญลักษณ์พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาได้รับการพัฒนามาโดยลำดับผ่านการเวลา และกรอบความเชื่อของยุคสมัย รูปแบบจึงถูกปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย กระทั่งกลายเป็นสัญลักษณ์เฉพาะของยุคสมัย เช่น กรณีการสร้างสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป จากคตินิยมแรกเริ่ม ไม่นิยมสร้างเป็นรูปเคารพ ดังนั้น เวลาสร้างสัญลักษณ์

เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า จึงใช้สัญลักษณ์อื่นแทน เช่น การใช้วงกลมเป็นสัญลักษณ์แสดงปฐมเทศนา ต้นโพธิ์เป็นสัญลักษณ์ของการตรัสรู้ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของการประสูติ และธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์แสดงการประกาศศาสนา เป็นต้น ต่อมาเมื่อคตินิยมการสร้างรูปเคารพเข้ามามีอิทธิพล เราจึงได้เห็นพระพุทธรูปที่มีศิลปะเฉพาะ และพระพุทธรูปก็มีเอกลักษณ์ตามยุคสมัย เช่น ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย เชียงแสน อุทอง อยุธยา รัตนโกสินทร์ เป็นต้น

นอกจากก่อกำเนิดรูปแบบสัญลักษณ์แต่ยุคสมัยแล้ว ในรายละเอียดของแต่ละยุคสมัย ใช้สัญลักษณ์ที่เนื่องด้วยพระพุทธเจ้า พระธรรม หรือแม้กระทั่งพระสงฆ์ เพื่อสนองความต้องการของคนในสังคมในมิติต่าง ๆ ทั้งในแง่ของความเคารพศรัทธา ความศักดิ์สิทธิ์ การปกป้องคุ้มครอง ประทานโชคลาภ คุณค่าที่เกิดขึ้นจากสัญลักษณ์เหล่านี้ จึงมีหลากหลายมิติตามไปด้วย ทำให้เห็นข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่า พระพุทธศาสนาเมื่อเข้ามาสู่วิถีชีวิตของคนในแต่ละท้องถิ่น ย่อมถูกปรับเปลี่ยนเพื่อสนองความต้องการของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย แม้ความต้องการนั้นอาจจะขัดกับหลักคำสอนจริง ๆ ของพระพุทธศาสนาก็ตาม คุณค่าที่เกิดขึ้นจากสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ถูกสร้างขึ้นจึงไม่ใช่เพียงแค่คุณค่าทางจริยศาสตร์อย่างเดียว หากแต่มีมิติทางคุณค่าอื่น ๆ ด้วย เช่น คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์ คุณค่าทางสังคม คุณค่าทางจิตวิทยา คุณค่าเชิงพาณิชย์ เป็นต้น

5. อภิปรายผลการวิจัย

ชาวอีสานมีประเพณี และวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานมาจากทั้งพระพุทธศาสนา และจากความเชื่อดั้งเดิมที่มีมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามายังดินแดนแห่งนี้ แม้การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในดินแดนแห่งนี้ ก็มีแหล่งที่มาต่างกัน รูปแบบสัญลักษณ์ที่พบในชุมชนต่างในพื้นที่ตัวอย่างจึงมีรายละเอียดแตกต่างกันไปด้วย แม้สัญลักษณ์ดังกล่าวจะมีพื้นฐานมาจากประเพณี หรือที่เรียกว่า ฮีตเดียวกัน แต่รายละเอียดย่อมแตกต่างกัน ทั้งนี้รวมถึงชุดสัญลักษณ์ที่เป็นเรื่องของการกระทำ และสัญลักษณ์ทางความคิด สอดคล้องกับแนวคิดของนักทฤษฎีสัญศาสตร์ที่ว่า สัญลักษณ์เป็นข้อตกลงร่วมกันของสังคม สมาชิกในสังคมกระทำและตีความหมายความจริงทางสังคมโดยใช้สัญลักษณ์ร่วมกัน และสอดคล้องกับทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ ที่อธิบายสัญลักษณ์ว่าเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือบุคคลจะมีการสร้างสัญลักษณ์ แปลความ และให้ความหมายเกี่ยวกับพฤติกรรมที่คนอื่นแสดงออก และมีพฤติกรรมตอบสนองต่อความหมายที่ตนสร้างขึ้นนั้น ๆ มากกว่าที่จะมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อพฤติกรรมที่บุคคลนั้นแสดงออกโดยตรง (วราภรณ์ ศรีธัญรัตน์, 2540: 3-4)

กระบวนการสร้างสัญลักษณ์ของชาวอีสานใต้ในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ และอุบลราชธานี คือ การทำให้ความเชื่อ ค่านิยม ความรู้สึก สามารถเห็นจริง และจับต้องได้

สัญลักษณ์ในพิธีกรรมมีคุณสมบัติที่มีความหลากหลาย (Politely/Multi-Vocality) สัญลักษณ์ตัวเดียวอาจใช้แทนสิ่งต่าง ๆ และมีความหมายหลายซึ่งเป็นกุญแจทางวัฒนธรรม ความเชื่อ สามารถเชื่อมและอ้างอิงความหมายได้กว้างขวาง ในการถือปฏิบัติทางพิธีกรรม ความหมายทั้งหมดจะถูกนำมารวมเข้าเป็นหนึ่งเดียว และมีผลทำให้บุคคลในกลุ่มแสดงการกระทำอย่างที่ตนปรารถนา สัญลักษณ์จึงมีหน้าที่อีกด้านหนึ่งคือ การรู้สำนึกปลดปล่อย อารมณ์ และแสดงออกมาตามความต้องการ

สัญลักษณ์ในพิธีกรรม มีความสัมพันธ์กับกระบวนการทางสังคม เพราะพิธีกรรม ก็คือขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการทางสังคมที่มีความเกี่ยวข้องกับท่าทาง (Gestures) คำพูด (Words) วัตถุ (Objects) โดยจะถือปฏิบัติแตกต่างกันออกไปตามลักษณะและจุดประสงค์ เช่น พิธีกรรมเนื่องด้วยการเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว หรือความเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล พิธีกรรมเนื่องด้วยชีวิตในช่วงวัยต่าง ๆ เช่น การเกิด การเปลี่ยนผ่านช่วงวัย กระทั่งถึงการตาย พิธีกรรมเนื่องด้วยความเจ็บป่วย หรือพิธีกรรมที่ปฏิบัติเพื่อการลอบโยนผู้มีความทุกข์ หรือประสบโชคร้ายในชีวิต นอกจากนั้น ยังมีพิธีกรรมที่ปฏิบัติโดยผู้มีอำนาจทางสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความแข็งแกร่ง ความมั่งคั่ง เป็นต้น ซึ่งในแต่ละชาติพันธุ์ มีพิธีกรรมมากมาย และมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไป พร้อมกันนี้ สัญลักษณ์ที่ใช้ในพิธีกรรมก็มีความแตกต่างตามไปด้วย

6. ข้อเสนอแนะ

1. จากการลงพื้นที่วิจัย ทำให้ได้เห็นความหลากหลายทางด้านประเพณี พิธีกรรม ตลอดถึงสัญลักษณ์ที่ชุมชนใช้สื่อสารกันในกลุ่ม หรือระหว่างกลุ่ม รากฐานที่ประเพณี พิธีกรรมเดียวกัน แต่รายละเอียดยังมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะพื้นฐานทางด้านชาติพันธุ์ ที่แตกต่างกัน ในงานวิจัยนี้ นำเสนอภาพรวม ทำให้ภาพเชิงเปรียบเทียบในส่วนของพิธีกรรม แต่ละพิธีกรรมไม่เด่นชัด ถ้ามีการศึกษารายละเอียดเป็นการเฉพาะ เช่น สัญลักษณ์พิธีกรรม บุญผะเหวดของชุมชนลาวเวียง ส่วย เขมร ชาวกูลา ในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ อุบลราชธานี หรืออาจจะจังหวัดอื่น ๆ ก็จะนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจในวิถีแห่งวัฒนธรรมในระดับรากฐานของชุมชน

2. ปัจจุบันรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หลายชุมชนในกลุ่มตัวอย่างที่ลงพื้นที่วิจัย มีกิจกรรมส่งเสริมประเพณี พิธีกรรมในชุมชนอย่างต่อเนื่อง นับเป็นระยะเวลายาวนาน แต่บางชุมชนก็จัดกิจกรรมเป็นการเฉพาะภายในชุมชน และเพิ่งมีการเปิดตัวในระดับอำเภอ หรือระดับจังหวัด หากได้มีการส่งเสริมในระดับนโยบายร่วมกัน หลายภาคส่วนในชุมชน ก็จะกระตุ้นเศรษฐกิจของชุมชนได้

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2553). **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2542). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุใน คณะอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์.
- พิเศษ เจือจันทร์พงษ์. (2550). **ประวัติศาสตร์เมืองสุรินทร์**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2546). **ภูมิปัญญาอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.
- วิมล จิโรจนพันธ์. (2551). **มรดกทางวัฒนธรรม “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว.
- วรรณภา ศรีธัญรัตน์. (2540). **ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์: การประยุกต์ใช้**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- Sign and Symbol. สืบค้นจาก <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> (11 พฤศจิกายน 2563).